

Celková charakteristika

Data o plodnosti žen byla v československých sčítáních lidu poprvé zjišťována ve sčítání lidu v roce 1930. V následujícím cenzu v roce 1950 byl okruh zjišťovaných dat rozšířen, zůstal pak zachován v dalších sčítáních. Získané poznatky náleží mezi nejdůležitější výsledky populačních censů. Jsou mj. podkladem pro prognózy budoucích trendů populačního vývoje a změn věkové struktury obyvatelstva, nezbytné pro rozhodování o orientaci sociální i ekonomické politiky.

Sčítání lidu 2001 zjistilo v České republice 4 442 131 bydlících žen 15letých a starších. Těmto ženám se podle výsledků sčítání během jejich dosavadního života narodilo celkem 7 017 574 dětí, přibližně tedy 1,7 na 1 ženu. U žen ve věku 40 a více let připadají na každou ženu v průměru více než dvě děti, přibližně stejně jako při předchozích sčítáních lidu v letech 1980 a 1991. Podstatně méně dětí než při minulých sčítáních zjistilo sčítání lidu 2001 u mladších žen. Ve věku, který byl v ČR dlouho nejplodnějším věkovým obdobím života ženy – od 20 do 24 let – připadá na 1 000 žen necelých 300 dětí, méně než třetina proti skutečnosti zjištěné sčítáním lidu v roce roku 1991 i než při starších sčítáních. Tak nízký počet dětí narozeným ženám ve věku do 24 let nebyl ještě nikdy zaznamenán při žádném sčítání lidu.

Tab. 1 Ženy podle počtu narozených dětí – sčítání lidu 1991 a 2001

Věková skupina	Celkový počet žen		Počet všech narozených dětí		Počet narozených dětí na 1 000 žen ¹	
	1991	2001	1991	2001	1991	2001
15-19	425 367	334 223	19 491	5 264	48	20
20-24	334 835	412 845	233 057	102 005	1 079	299
25-29	337 298	423 332	493 853	404 009	1 478	1 046
30-34	334 819	336 286	627 911	542 481	1 887	1 674
35-39	400 026	338 138	805 515	636 658	2 026	1 932
40-44	420 564	334 586	855 470	669 166	2 047	2 045
45-49	345 045	395 736	688 154	807 193	2 010	2 086
50-54	269 928	412 105	543 469	842 931	2 032	2 092
55-59	272 208	332 223	553 125	669 842	2 055	2 062
60-64	293 388	253 699	601 861	518 770	2 079	2 093
65+	811 817	867 457	1 655 541	1 818 198	2 039	2 173
Nezjištěno	598	1 501	370	1 057	1 285	1 631
Celkem	4 245 893	4 442 131	7 077 817	7 017 574	1 693	1 684

¹ Na 1 000 žen se zjištěným počtem dětí

Ženy v České republice jsou nejčastěji matkami dvou dětí. Sčítání lidu 2001 tuto skutečnost potvrdilo, mateřství dvou dětí je podle jeho výsledků dokonce rozšířenější než podle výsledků dvou předchozích sčítání lidu. Model rodiny s dvěma dětmi, který je pro populační chování české populace obvyklý, přetrvává i za současné velmi nízké porodnosti.

Tab. 2 Struktura žen se zjištěným počtem dětí podle počtu narozených dětí (%) – sčítání lidu 1980 až 2001

Počet narozených dětí	1980	1991	2001
0	19,8	20,5	19,7
1	20,7	19,5	19,1
2	37,6	40,2	42,3
3	14,3	14,1	13,9
4	4,4	3,6	3,3
5+	3,2	2,1	1,7
Celkem	100,0	100,0	100,0

Vzhledem k úbytku narozených dětí se vzrůstající podíl žen s dvěma dětmi může jevit jako překvapující. Vztahuje se ovšem ke všem ženám bez rozdílu věku a promítají se v něm tak i někdejší vlny zvýšené porodnosti; vliv menší plodnosti mladých žen se ve výsledném ukazateli zatím výrazněji neprojevuje. Podíl žen s dvěma dětmi vzrůstá přitom na úkor podílu žen s třemi a více dětmi, který se viditelně zmenšuje. Rodin s jedním dítětem a rodin bezdětných je v české populaci zatím relativně málo, jejich podíl je nižší než ve srovnatelných evropských zemích. Z populačního chování současné generace nejmladších žen je však možno předvídat, že tato situace se změní, podíl jednodětných a bezdětných rodin i bez stálého partnera žijících žen v nejbližší budoucnosti vzroste.

Z celkového počtu žen bylo k datu sčítání 2001 celkem 2 373 083 žen vdaných; tyto vdané ženy byly matkami 4 577 696 dětí, na 1 vdanou ženu tak připadalo 1,9 dětí. Vdané ženy tvořily 53,4 % všech žen ve věku 15 a více let. Je to méně, než v předchozích sčítáních lidu v letech 1980 a 2001. Počet i podíl vdaných žen se velmi výrazně snížil v nejmladších věkových skupinách. Manželství nicméně zůstalo základem populační reprodukce, počet a věková struktura vdaných žen jsou pro její průběh rozhodující.

Tab. 3 Vdané ženy podle věkových skupin – sčítání lidu 1980 až 2001

Věková skupina	Absolutní počet			Podíl žen ve věkové skupině z žen celkem (%)		
	1980	1991	2001	1980	1991	2001
15-19	27 859	30 709	2 589	8,3	7,2	0,8
20-24	230 468	205 988	87 616	67,4	61,5	21,2
25-29	347 782	275 365	251 696	85,2	81,6	59,5
30-34	369 827	280 584	249 187	87,0	83,8	74,1
35-39	297 836	329 819	257 308	85,8	82,4	76,1
40-44	233 149	339 450	253 327	84,6	80,7	75,7
45-49	238 087	272 338	295 035	82,1	78,9	74,6
50-54	247 470	207 131	301 991	77,4	77,0	73,3
55-59	234 268	191 710	231 817	69,2	70,4	69,8
60-64	116 500	176 560	160 742	59,5	60,2	63,4
65+	259 172	239 197	281 304	30,8	29,5	32,4
Nezjištěno	3 596	137	471	52,0	22,9	31,4
Celkem	2 606 014	2 548 988	2 373 083	63,2	60,0	53,4

U vdaných žen dominuje model dvoudětné rodiny, dvě děti má více než polovina vdaných žen. Podle výsledků sčítání 2001 se mezi vdanými ženami mateřství dvou dětí od roků 1980 a 1991 ještě více rozšířilo. Zastoupení matek s dvěma dětmi vůči předchozím sčítáním vzrostlo, podíl matek s jiným (včetně nulového) počtu dětí klesl. Jde ovšem jen o procentuální zastoupení mezi vdanými ženami – a počet vdaných žen se snížil.

Tab. 4 Struktura vdaných žen podle počtu narozených dětí (%) – sčítání lidu 1980 až 2001

Počet narozených dětí	1980	1991	2001
0	7,2	6,9	5,0
1	22,4	21,2	20,6
2	46,8	50,6	54,1
3	16,6	16,2	15,9
4	4,4	3,5	3,2
5+	2,6	1,6	1,2
Celkem	100,0	100,0	100,0

Výsledky sčítání lidu 2001 vztahující se k porodnosti a plodnosti žen byly zvláště důležité, protože zobrazily situaci v mimořádném období. Pro první polovinu devadesátých let 20. století byla v České republice nejvýraznějším jevem populačního vývoje prudce klesající porodnost, pro jejich druhou polovinu a pro přelom století porodnost stagnující na neobyčejně nízké úrovni, ojedinělé v populační historii českých zemí, ale i v mezinárodním porovnání. Ještě nikdy nebyl počet narozených na území dnešní České republiky a z něj odvozené analytické ukazatele tak nízké, jako v poslední dekádě 20. století.

Tab. 5 Porodnost a plodnost v České republice v letech 1951 až 2000 podle desetiletých období

Období	Průměrný roční počet živě narozených		Úhrnná plodnost
	absolutní	na 1 000 obyvatel	
1951-1960	159 010	16,9	2,488
1961-1970	142 335	14,6	2,066
1971-1980	175 954	17,4	2,256
1981-1990	135 226	13,1	1,948
1991-2000	102 708	10,0	1,375

Pozn.: Úhrnná plodnost = počet dětí, které by se průměrně narodily každé ženě, pokud by plodnost po celé její reprodukční období zůstala stejná jako v daném roce. Pro zachování stabilního počtu obyvatel v populaci je nutné, aby úhrnná plodnost byla nad hladinou 2,0.

V roce 1995 poprvé od začátku statistického sledování porodnosti v českých zemích v roce 1785 klesl počet živě narozených v České republice pod 100 tisíc a hrubá míra porodnosti pod 10,0; od té doby již oba ukazatele pod touto úrovní zůstaly. Úhrnná plodnost, jež je v České republice pod hladinou, zabezpečující růst populace přirozenou měnou (2,1) již od roku 1981, klesla ve druhé polovině devadesátých let na nebývale nízkou úroveň. Protože na této úrovni se trvale udržuje již řadu let, a to bez perspektivy zásadnějšího obrátu, je zřejmé, že se počet obyvatel České republiky bude v dohledné budoucnosti přirozenou měnou stále snižovat a že obyvatelstvo bude nadále výrazně stárnout.

Tab. 6 Porodnost a plodnost v České republice v letech 1991 až 2000

Rok	Počet živě narozených		Úhrnná plodnost
	absolutní	na 1 000 obyvatel	
1991	129 354	12,5	1,861
1992	121 705	11,8	1,715
1993	121 025	11,7	1,666
1994	106 579	10,3	1,438
1995	96 097	9,3	1,278
1996	90 446	8,8	1,185
1997	90 657	8,8	1,173
1998	90 535	8,8	1,167
1999	89 471	8,7	1,133
2000	90 910	8,8	1,144

Nízké počty narozených v devadesátých letech vyústily do nízkého počtu žijících dětí zjištěného sčítáním, ale i do neobyčejně nízkých ukazatelů mateřství u žen, jež byly v devadesátých letech v maximálně plodném věku. Přitom ve druhé polovině dekády se nejplodnějšího věku začaly dožívat ženy, narozené za vlny vysoké porodnosti v sedmdesátých letech, a proto počet potenciálních matek značně vzrostl. Tomuto početnému kontingentu žen se však rodilo dětí velmi málo.

Tato specifická populační situace České republiky na konci 20. a na začátku 21. století se ve výsledcích sčítání lidu 2001 odrazila. Průměrný počet dětí, připadající na 1 ženu ve věku do věku 29

let, byl podstatně nižší nejen než při sčítáních lidu 1980 a 1991, ale také než při kterémkoli sčítání i ve vzdálenější minulosti.

Tyto dvě skutečnosti – úbytek vdaných žen a úbytek narozených dětí – byly nejvýznamnějšími poznatky sčítání lidu 2001, týkajícími se vývoje obyvatelstva podle rodinného stavu a podle rodičovství.